

УДК 343.977

О. В. Добрава
аспірант Інституту права
імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом

СУТНІСТЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

Докорінні зміни економічного життя країни в умовах не завжди послідовного реформування законодавства зумовили низку деформацій у ринкових відносинах, зокрема різке зростання тіньового сектору економіки та поширення економічної злочинності. Масштаби криміналізації та корумпованості суспільства сягають критичної межі, за якою настає втрата важелів керування державою з боку легітимної влади, що становить загрозу національним інтересам і національній безпеці країни. Ефективне розслідування злочинів неможливе без раціональної організації цієї діяльності, що передбачає обрання оптимальних методів отримання доказової інформації у межах встановлених законом процедур та з урахуванням особливостей слідоутворення. Методика розслідування злочинів (або криміналістична методика), з одного боку, є діяльністю правоохоронних органів, з іншого – завершальним розділом науки криміналістики, що містить наукові положення та розроблені на їх основі практичні рекомендації для ефективного її здійснення. Тому розроблення теоретичних засад методики розслідування є необхідною основою вирішення цього важливого для практики завдання.

Джерелами формування та розвитку криміналістичної методики є положення криміналістики, кримінального та кримінального процесуального права, а також слідча практика. Законодавство про кримінальну відповідальність та положення кримінального права, що встановлюють караність діянь та характер обставин, які впливають на ступінь і характер відповідальності, є визначальним чинником для розроблення окремих методик розслідування та орієнтиром для визначення предмета доказування. Норми кримінального процесуального права, що регламентують процес розслідування, впливають на структуру окремих методик, визначають форму, зміст, умови проведення і послідовність здійснення тих чи інших процесуальних дій [1, с. 352].

Криміналістична характеристика злочинів є важливою науково-самостійною понятійною категорією криміналістики, що має значення як для її загальної теорії (теоретичних положень її окремих частин), так і для практичної слідчої діяльності й особливо методики розслідування злочинів. Іноді цю характеристику йменують типовою ін-

формаційною моделлю злочину, що не міняє сутності цього поняття [2, с. 60].

Для процесу формування криміналістичної характеристики злочинів і її подальшого використання у боротьбі із шахрайствами з фінансовими ресурсами, крім відомостей про механізм розглянутого виду злочинної діяльності, важливе значення мають дані про напрями розвитку злочинної діяльності у цій сфері. Адже боротьба із сучасною злочинністю поставила перед наукою задачу вивчення злочинної діяльності як соціального феномена, що розвивається за своїми законами [3, с. 371].

У період суттєвих соціальних і економічних перетворень у суспільстві виникла потреба у криміналістичному дослідженні злочинів, вчинених у нових, актуальних сферах, недостатньо досліджених. Сюди відноситься й кредитно-фінансова сфера. Відомо, що проведення реформ прогресивного характеру пов'язано із значним реформуванням системи управління, видів банківських послуг, а також характеру і технології цієї діяльності. За відсутності достатнього досвіду, розроблених методик діяльності, а також неминучих прорахунків, створюється сприятлива обстановка для вчинення зазначеної групи злочинів.

Криміналістичне дослідження злочинів дає можливість побудувати криміналістичну характеристику певного виду злочину і на цій основі групувати загальні ознаки злочинів, які мають спільний родовий об'єкт. Слід підкреслити, що розробка таких характеристик є обов'язковою умовою створення розгорнутих методик розслідування злочинів, рекомендацій з виявлення їх ознак і правильного обрання основних напрямів розслідування. Це положення стосується як шахрайства з фінансовими ресурсами, так й інших злочинів, що вчинюються у кредитно-фінансовій сфері.

Основою криміналістичної характеристики злочину є дані вивчення залишених матеріальних й ідеальних слідів-наслідків як результату взаємодії суб'єкта злочину з іншими особами, матеріальними й іншими об'єктами навколишнього середовища, в умовах сформованої обстановки, що вказують на криміналістично значимі ознаки злочину, злочинця, різні типові обставини, у тому числі й побічно пов'язані з даним діянням, можливо, і не істотні для його кримінально-правової

кваліфікації, але важливі для розкриття та розслідування злочину.

Вперше про криміналістичну характеристику злочинів і, про її елементи висловлювався у своїх роботах А. М. Колесниченко [4]. Його теоретичну ідею підтримало багато вчених і тому питання про криміналістичну характеристику злочинів одержало свій подальший розвиток. Вчені-криміналісти, що досліджують проблеми криміналістичної характеристики, не завжди однотипно підходять до визначення її поняття і системи.

Так, Р. С. Белкін відзначає, що криміналістична характеристика окремого виду злочину повинна містити в собі характеристику типової вихідної інформації, систему даних про способи вчинення і приховання цього виду злочинів і типових наслідків їх застосування, характеристику особистості типового злочинця, типових мотивів і цілей злочину, особистості потерпілих, деяких обставин вчинення злочину (часу, місця, обстановки) [5].

Як ідеальну модель типових зв'язків і джерел доказової інформації, що закономірно формується, яка дозволяє прогнозувати оптимальний шлях і найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів, розглядають криміналістичну характеристику злочинів В. Г. Гончаренко, Г. А. Кушнір, В. Л. Підпалій. Вони ж, пропонують розгляд криміналістичної характеристики на філософському рівні, інтерпретували її як абстрактну інформаційну структуру розслідуваної події даного виду, закономірно і детерміновано відображеної в реальному світі. У якості складових елементів криміналістичної характеристики злочинів автори пропонують такі елементи: тип (вид, рід, категорія) події; засіб вчинення і приховання злочину; типові джерела матеріально-фіксованої інформації; типові джерела вербальної інформації; коло осіб, де може знаходитися особа, що вчинила злочин; типові мотиви і цілі вчинення такого роду злочинів [6, с. 6-7].

А. М. Колесниченко криміналістичну характеристику визначив як систему відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними та служить побудові і перевірці слідчих версій для рішення основних задач розслідування [4, с. 56]. До істотних ознак її змісту він відніс: 1) відомості про криміналістично значимі ознаки злочину даного виду; 2) систему відомостей, що включає дані про закономірні зв'язки між ознаками злочинів; 3) систему відомостей які служать, побудові і перевірці слідчих версій для рішення конкретних задач розслідування. І. М. Кубрак, розмежовуючи поняття криміналістичної характеристики на загальну криміналістичну характеристику злочинів і конкретну характеристику, що стосується окремого виду або групи схожих за кримінально-правовими ознаками, розглянув

конкретну криміналістичну характеристику як систему відомостей про сукупність криміналістично значимих ознак, згрупованих у залежності від типових особливостей виду, або груда злочинів і відображення сторін їхнього механізму в обумовлених життєвих ситуаціях і матеріальній обстановці, у яких вони відображаються [7, с. 16].

І. М. Лузгін зазначив, що криміналістична характеристика злочинів є інформаційною моделлю події і тому служить її аналогом. Подібно до будь-якої інформаційної моделі, вона припускає зниження рівня інформаційної насиченості зосереджує увагу на істотних і типових ознаках, відокремлюючись від поодинокого [8, с. 28]. Елементами криміналістичної характеристики, на його думку, повинні бути: типові способи підготування, вчинення і приховання злочинів, використувані знаряддя злочину; характер бездіяльності; етапність діяння; типові умови кримінальної ситуації, що детермінують вибір способів та умов підготування, вчинення і приховання злочину; мотив і мета діяння; типові сліди і документи як матеріальні джерела інформації; особливості їх утворення, знищення, приховання; взаємні зв'язки слідів; найбільш ймовірні свідки; особливості особистості злочинця, потерпілого, свідків, чинники, що впливають на формування їхніх показань і поведінку на слідстві; характер і розмір шкоди. Він же вважає, що, навряд чи правильно включати в криміналістичну характеристику опис слідчих ситуацій, а також шляхів доказування й етапи розслідування тому, що це стирає різницю між ними і методикою розслідування [8, с. 28].

А. В. Старушкевич визначив криміналістичну характеристику злочинів як модель системи зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки виду, групи або конкретного злочину [9, с. 30].

Н. П. Яблоков визначає криміналістичну характеристику злочину як систему опису криміналістично значимих ознак виду, групи й окремого злочину, які виявляються в особливостях способу, механізму й обстановки його вчинення, що дає уявлення про злочин, особистість його суб'єкта й інші обставини, про певну злочинну діяльність і яка призначена забезпечити успішне вирішення задач щодо розкриття, розслідування і попередження злочинів [10, с. 45].

Цікавою є думка В. К. Весельського, який вважає, що криміналістична характеристика злочину належить до основних положень методики розслідування, а стосовно конкретних методик певною мірою є основою їх побудови. Ця характеристика визначає найважливіші положення методики розслідування злочинів. Перебуваючи у складі криміналістичної методики, вона покликана виконувати функцію побудови оптимальних методів розслідування. Також зазначає, що

для розробки методики розслідування злочинів важливо виявити не тільки структурні елементи криміналістичної характеристики злочину, але і встановити існуючі між ними закономірні зв'язки [11, с. 113].

М. В. Салтевський зазначив, що криміналістична характеристика для методики розслідування злочину має важливе завдання, оскільки вона слугує вірогідною моделлю конкретного злочину, віднесеного до певного виду. Криміналістична характеристика – це видова модель, яка дозволяє прогнозувати, будувати найбільш обґрунтовані версії щодо обставин конкретної події (особи, способу вчинення злочину, засобів злочину та іншого) [12, с. 148-151].

Запропонована Г. А. Матусовським структура криміналістичної характеристики економічних злочинів є універсальною, оскільки ґрунтується на поєднанні як «елементних», так і «фазових» підходів [13, с. 58–60]. Вона з певними уточненнями може стосуватися фінансового шахрайства і включати в себе:

1) дані про спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину як центральний елемент криміналістичної характеристики, узагальнення яких дає гносеологічну інформацію про основні типології (комбінації, операції, схеми) злочинної діяльності;

2) обстановку вчинення злочину (просторово-часові параметри злочину та фактори регулятивного характеру: особливості технологічних процесів, нормативно-правового регулювання);

3) предмет злочинного посягання (фінансові ресурси, майно, право на майно тощо), що має різні форми вияву, кількісні та якісні характеристики залежно від способу вчинення злочину та сфери фінансових відносин;

4) відомості про особу злочинця (фізичні та соціальні характеристики, форма причетності до злочину, характер та взаємовідносини у злочинній групі);

5) наслідки злочину у вигляді характерних слідів (матеріальних та ідеальних), а також характеру та розміру шкоди, заподіяної злочинцем.

Стосовно шахрайства з фінансовими ресурсами, доцільно виділити основні елементи криміналістичної характеристики, які найповніше відображають механізм злочинної події, з тим, щоб у процесі їх окремого розгляду деталізувати окремі положення.

До елементів криміналістичної характеристики цього виду злочину слід віднести: предмет злочинного посягання (фінансові ресурси, майно, право на майно тощо), що має різні форми вияву, кількісні та якісні характеристики залежно від способу вчинення злочину та сфери фінансових відносин; спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину; обстановку вчинення злочину;

слідову картину (сліди (або наслідки злочину); особу злочинця. Зазначені елементи є найбільш важливими для криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами.

Окреслення загальних положень криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами дозволить у подальшому перейти до дослідження особливостей її окремих елементів.

Для шахрайства з фінансовими ресурсами характерні ознаки, які відрізняють його від інших видів злочину, в першу чергу це те, що даний вид злочинів вчинюється в кредитно-фінансовій сфері, що певною мірою зумовлює значні суми заповдіяних збитків.

Центральним елементом криміналістичної характеристики таких злочинів є спосіб вчинення, що характеризує діяльність злочинця, відбуває відповідну систему зв'язків та відносин елементів, що входять до єдиної структури злочинної діяльності [14, с. 20].

Відповідно до чинного законодавства (ст. 222 КК України), спосіб вчинення злочину виражається у діях, які полягають у наданні завідомо неправдивої інформації державним органам, банкам або іншим кредиторам. Неправдивість такої інформації полягає в тому, що на її основі кредитор робить неправильні висновки про справжній фінансовий або господарський стан потенційного позичальника. Якби кредитор володів правдивою інформацією, він не надав би позики взагалі або суттєво скорегував би умови її надання. Така неправдива інформація має міститися в певних документах, які надаються для одержання позики або пільг щодо оподаткування [15, с. 213].

Поряд зі способом здійснення інформативно значимими для розкриття й розслідування зазначених злочинів є відомості про обстановку вчинення протиправних операцій. Обстановці, у якій вчинюється шахрайство з фінансовими ресурсами, властиво недостатньо ретельне вивчення кредитором даних про позичальника, відсутність детальної перевірки його фінансового стану й господарської діяльності, а також контролю за діяльністю позичальника після одержання кредиту.

Підготовка до протиправних дій нерідко зводиться до фальсифікації документів, що надаються до кредитно-фінансової установи. Зокрема, фальсифікуються анкетні дані клієнта, установчі й реєстраційні документи, бухгалтерська звітність (річна, квартальна й місячна), план-прогноз надходження коштів на рахунки позичальника, техніко-економічне обґрунтування використання кредиту (субсидії, субвенції, дотації), відбувається підкуп співробітників банку або представників інших кредиторів тощо.

Обстановка, що складається або спеціально створюється злочинцями для вчинення вказаних злочинів, формується під впливом різних

неузгодженостей, суперечливих положень чи прогалин у законодавстві, що регулює сферу господарської діяльності; необґрунтованості окремих рішень і механізму їх реалізації в діях відповідних посадових осіб тощо. Злочинам, пов'язаним з використанням комп'ютерних інформаційних систем, сприяє обстановка слабого контролю за порядком їх роботи, недостатня захищеність інформаційних систем від неправомірного доступу.

Характер обстановки вчинення злочинів у кредитно-фінансовій сфері є багатоаспектним і охоплює різні питання, пов'язані готуванням, вчиненням, прихованням злочинної діяльності, а також враховує низку чинників суб'єктивного характеру, пов'язаних зі ставленням банківських працівників чи службових осіб інших кредитних установ до своїх обов'язків, рівень їх професійної підготовки.

На нашу думку, вчиненню шахрайства з фінансовими ресурсами сприяє відсутність типових правил надання позик, які б містили основні вимоги до наданих документів, рекомендації для перевірки достовірності даних, інформацію про потенційного позичальника, що повинні бути розроблені спеціалістами банківських установ та представниками інших кредиторів згідно ст. 222 КК України, разом із співробітниками правоохоронних органів.

Вчиненню злочину сприяє і те, що в деяких банках не налагоджена взаємодія між службами, що мають відношення до видачі кредитів – кредитним та юридичним відділами, службою безпеки, а також, іноді, і пряма співучасть банківських службовців у вчиненні злочину.

Крім того, злочини у сфері господарської діяльності часто вчинюються організованими злочинними групами, що передбачає ретельну підготовку та активні заходи щодо протидії розслідуванню.

Типова слідова картина при шахрайстві з фінансовими ресурсами характеризується наявністю матеріальних та ідеальних джерел.

Особливістю механізму злочину є те, що дії злочинців відображаються в різного роду документах, що виготовляються за допомогою комп'ютерної техніки з сучасними версіями програмного забезпечення, сканерів, струминних і лазерних принтерів (у тому числі кольорових). Крім того, при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами у документи різними способами, у тому числі з використанням сучасних технічних засобів, вносяться певні зміни, які теж є слідами злочинної діяльності [1, с. 213-217].

До ідеальних джерел інформації відносяться показання осіб, які володіють необхідними відомостями про обставини вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами: службові особи підприємства, установи, організації (директор, головний бухгалтер), власники та засновники суб'єкта підприєм-

ницької діяльності, приватні підприємці, а також працівники кредитно-фінансових установ; ревізори; співробітники фіскальної служби тощо.

Такий перелік осіб (джерел інформації) може бути продовжений залежно від змісту виконуваної кредитно-фінансової діяльності. Зазначені фізичні особи є носіями інформації про зміст кредитно-фінансових операцій як в цілому господарської діяльності окремих суб'єктів підприємництва, так і про зміст протиправних дій [3, с. 372].

Таким чином, удосконалення криміналістичної методики як системи знань й окремого розділу криміналістики має відбуватись через узагальнення та філософське осмислення накопиченого емпіричного матеріалу, пізнання наукових фактів, що належать як до злочинної діяльності, так і до сфери протидії злочинності. У зв'язку з цим, набувають особливого значення питання щодо удосконалення існуючих й формування нових методик розслідування окремих видів (груп) злочинів; застосування деяких теоретичних концепцій як підґрунтя для формування та вдосконалення методик розслідування (передусім, концепції криміналістичної характеристики злочинів); уніфікації поглядів вчених на структуру криміналістичної методики, характеристику її елементів; викладення цих положень у найбільш доступній для сприйняття й використання формі.

Першим й основним структурним елементом інформаційно-пізнавальної моделі будь-якої криміналістичної методики, серцевиною її ретроспективного рівня є криміналістична характеристика злочину. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами має такі ознаки: даний злочин вчинюється в кредитно-фінансовій сфері, що певною мірою обумовлює значні суми нанесених збитків; способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами є різноманітними та поділяються на прості (звичайне перекручення наданої інформації і розтрата грошових коштів на не передбачені кредитним договором цілі) і складні (характеризуються довгостроковим етапом підготовки, створенням підставних фірм, розробкою складних схем переказу грошей); для шахрайства з фінансовими ресурсами характерне використання як засобів злочину сучасної офісної техніки, а також значної кількості різних документів (бухгалтерських, банківських, господарських тощо); нерідко до вчинення злочину причетні службові особи банку чи інших кредитно-фінансових установ.

Література

1. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ: «ХайТек» 2010. 624 с.
2. Криміналістика: учебник ; отв. ред. Н. П. Яблоков; 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2005. 781 с.
3. Охрімчук Т. В. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами. Боротьба з орга-

нізованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2010. № 23. С. 369–374.

4. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : Учеб. пособие. Харьков, Юрид. институт, 1985. 92 с.

5. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. М.: Юристъ, 1997. 408 с.

6. Гончаренко В. И., Кушнир Г. А. Понятие криминалистической характеристики преступления. Криминалистика и судебная экспертиза. 2002. Вып. 33. С. 3–8.

7. Кубрак І. М. Розробки криміналістичних характеристик є одним із напрямків удосконалення методики розслідування злочинів. Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення: зб. наук. праць. Київ: УАВС, 1996. С. 13–25.

8. Лузгин И. М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений. Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. трудов. М., 1984. С. 25–29.

9. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ: НВТ «Правник», 1997. 411 с.

10. Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Криминалистика: природа и система. М.: Юристъ, 2005. 174 с.

11. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. Право України. 2001. №5. С. 112–114.

12. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.

13. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков, 1999. 480 с.

14. Весельський В. К., Завялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. Київ: КНТ, 2009. 160 с.

15. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 720 с.

Анотація

Доброва О. В. Сутність криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами. – Стаття.

У статті проведено дослідження різних концепцій щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів та її складових елементів. Виділено найбільш значимі елементи криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами, що найповніше відображають механізм злочинної події: предмет злочинного посягання (фінансові ресурси, майно, право

на майно тощо), що має різні форми вияву, кількісні та якісні характеристики залежно від способу вчинення злочину та сфери фінансових відносин; спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину; обстановку вчинення злочину; слідову картину (сліди (або наслідки злочину); особу злочинця).

Ключові слова: економічні злочини, фінансові злочини, шахрайство з фінансовими ресурсами, криміналістична характеристика, розслідування.

Аннотация

Доброва О. В. Сущность криминалистической характеристики мошенничества с финансовыми ресурсами. – Статья.

В статье проведено исследование различных концепций относительно понятия криминалистической характеристики преступлений и ее составных элементов. Выделены наиболее значимые элементы криминалистической характеристики мошенничества с финансовыми ресурсами, которые наиболее полно отражают механизм преступного события: предмет преступного посягательства (финансовые ресурсы, имущество, право на имущество и т.д.), имеет различные формы проявления, количественные и качественные характеристики в зависимости от способа совершения преступления и сферы финансовых отношений; способ подготовки, совершения и сокрытия преступления; обстановку совершения преступления; следовую картину (следы (или последствия преступления) личность преступника).

Ключевые слова: экономические преступления, финансовые преступления, мошенничество с финансовыми ресурсами, криминалистическая характеристика, расследования.

Summary

Dobrova O. V. The essence of the forensic characteristics of fraud with financial resources. – Article.

The article examines different concepts regarding the concept of forensic characteristics of crimes and its constituent elements. The most significant elements of the criminalistic characteristics of fraud with financial resources that most fully reflect the mechanism of the criminal event are highlighted: the object of the criminal attack (financial resources, property, right to property, etc.), which has different forms of detection, quantitative and qualitative characteristics depending on the crime and sphere. financial relations; the method of preparation, commission and concealment of the crime; the situation of the crime; trace picture (traces (or consequences of crime); identity of the offender).

Key words: economic crimes, financial crimes, fraud with financial resources, forensic characteristics, investigation.